

AZ EGYETEM ÉS KÖNYVTÁRA

MADER BÉLA

A nagy múltú tudományos intézménynek, az egyetemnek és könyvtárának a hagyományok ereje által is meghatározott, ám a mindenkori kívánalmakhoz mindig igazodni törekvő kapcsolatrendszerét – a fejlődés egyes állomásaira is tekintettel – a maga teljességében egy rövid tanulmányban bemutatni reménytelen vállalkozás. Következésképpen, amikor hazai egyetemeink és könyvtáraik egymáshoz való viszonyának általános vonásait – a könyvtár nézőpontjából – felvázolni igyekszünk, csak azon tényezőkre térhetünk ki, amelyek a legerőteljesebben befolyásolják az egyetemi könyvtári munka alapvető kérdéseit s természetesen az ezekre adandó válaszokat is.

Hazai egyetemeink sorában egyaránt találhatók tudományegyetemek és szakegyetemek, immár több évszázados múltra visszatekintő s új alapítású intézmények. Könyvtáraik természetesen erősen kötődnek az anyaintézmény jellegéből, hagyományaiból adódó s a társadalmi munkamegosztás kívánalmaiból következő, az egyetemi munkát meghatározó adottságokhoz. Mint ahogy lényegi azonosságok mellett hazai egyetemeink mindegyikének sajátos arculata is van, könyvtáraik is sokban különböznek egymástól. Ebből adódik, hogy egyetem és könyvtára kapcsolata esetenként egyedi vonásokat mutat. A vizsgálódó előtt azonban hamar feltűnnek e viszony általános jellemzői is. Ezek felvillantása a célunk.

A funkció kérdései

Az egyetemi könyvtár létrejött pillanatától a legszorosabban kapcsolódik fenntartójához, az egyetemhez, amely egyben első számú használója is. A fenntartói kívánalmak teljesítésének megítélése, a könyvtári tevékenység ellenőrzése és felügyelete ezért kezdettől fogva primer módon és áttételek nélkül jelentkezik kapcsolatukban. A könyvtárral szemben támasztott igények kielégítésének szintje a könyvtárhasználat bármely fokán azonnal és érdemben a tulajdonos felhasználó által ítéltető meg, másfelől a könyvtár mint szolgáltató közvetlenül tájékozódhat alapfeladatairól. Ez a tény amellett, hogy elvileg csökkenti az egyetem és könyvtára közötti szellemi és gyakorlati kontaktus bürokratikus akadályait, magyarázattal szolgál arra is, hogy az egyetemi könyvtárak alapfeladatainak mibenléte soha nem tartozott a nagy elméleti vitákat kiváltó kérdések közé. A könyvtári alapszabályok 13. paragrafus 1. bekezdésében meghatározott¹ feladatok egyes lényegi elemei már a (legrégebb egyetemünk Budára költöztetésével egy-

időben született) *Ratio Educationisban* is fellelhetők.² Változatlan a funkciók mindenkori meghatározásakor az a követelmény, hogy az egyetemi könyvtárak elsőrendű kötelessége az egyetemi munka szolgálata. Ez az alapkövetelmény az egyetemi könyvtárat szükségszerűen sarkallja arra, hogy az egyetem iránti társadalmi igények alakulását önmaga is kövesse, így az adott egyetem oktató-nevelő, kutató és tanulmányi, valamint közművelődési tevékenységét a maga sajátos eszközeivel segítse. S ahogyan az egyetem napjainkban a társadalmi és gazdasági élet számos területéhez szorosan kapcsolódik, úgy könyvtárának funkciói is mindinkább tekintélyes erőforrásának sokoldalú társadalmi hasznosítása irányába bővülnek. Ez a tendencia – amely az egységes hazai könyvtári rendszer megeremtését követően a közelmúltban erősödött fel – új elemeket hozott egyetem és könyvtára kapcsolatába is. A funkció új elemei ugyanis az eredeti, egyetem és könyvtára közötti közvetlen és egyedül meghatározó jellegű viszonyt új, részben áttételek formájában jelentkező momentumokkal színezik. Ezek sem az egyetemet, sem könyvtárát nem érték felkészületlenül. Az első lépés az egyetemi könyvtárak nyilvánossá tétele volt. (A régebbi alapítású egyetemek már korábban félig vagy egészen nyilvánosak voltak.) A nem egyetemi polgár olvasó megjelenése az egyetemi könyvtárat állományának és szolgáltatásainak a társadalom javát előmozdító kiterjesztésére, ugyanakkor a lehetőségek és igények közötti maximális összhang megeremtése érdekében bizonyos ökonómiaira ösztönözte. Az egyetem falain túl a felszabadulás után tett jelentősebb lépéseket az egyetem is, könyvtára is. A kezdeti túlzások (a könyvtár részéről pl. a közművelődési funkciók értelmezésében) lefaragása után az egyetemi könyvtár a hatvanas évek elejétől mindinkább megtalálja azokat a csatlakozási pontokat, ahol gazdag állományával, munkatársai felkészültségével a könyvtár jellegéhez illő módon vehet részt a társadalom könyvtári ellátásban: külső szakemberek és intézmények számára is nyújt szaktájékoztatót, rendelkezésre bocsátja a szakirodalmat, regionális – sőt: országos – feladatokat is vállal. A régebbi alapítású egyetemek könyvtárai fokozatosan nyitottabbá válnak, az újabb alapítású egyetemi könyvtárak pedig funkcióikat már e fejlődés által kialakított új értelemben fogják fel. Ez magyarázza, hogy számukra a régióval való kapcsolatok új formái természetesennek tűnnek, szoros együttműködést képesek kialakítani környezetük ipari, mezőgazdasági üzemeivel a kölcsönös előnyök alapján.³ Az új funkciók tapasztalatokban, felkészültségben, új módszerekben való gyarapodást eredményeznek, ami az alapfeladatok ellátásának színvonalára is visszahat. Az egyetemek vezetése, minthogy különösen a kezdeti időszakban az új funkciók ellátásához központi létszám- s bizonyos mértékű költségvetés-növelés is járult, nem ellenezte az egyetemen kívülre is nyújtott könyvtári szolgáltatásokat. A társadalom felé nyitás folyamatának jelentős iniciáló tényezője volt a művelődési kormányzat. Az egyetemek vezetése és a minisztériumi irányítás között is erősödtek a kapcsolatok, s ennek nyomán jórészt sikerült elkerülni az egyetemi könyvtárak kettős kötöttségéből (felelősség az egyetemnek, felelősség az országos szakmai felügyeletnek) esetenként adódó nehézségeket. Az új helyzetben a nemzeti könyvtár is közvetlenebb kapcsolatba léphetett az egyetemi könyvtárakkal: részben bevonta őket egyes központi szolgáltatások vállalásába, részben tudományos és módszertani szerve, a KMK tevékenysége nyomán egyes elméleti és módszertani kérdésekben egységesebb álláspontok kialakítására törekedhetett.

Meg kell jegyeznünk, hogy a vázolt külső feladatkörökre bőven lelünk külföldi példákat is. Közismert a szovjet egyetemi könyvtáraknak az egyetemen kívüli tudományos kutatást nagymértékben támogató szerepe, valamint mindkét német állam egyetemi könyvtárai működésében az egyetemi és a regionális feladatok szoros összefonódása. Példaként hozható fel az oslói vagy a helsinki egyetemi könyvtár, amely egyben az ország nemzeti könyvtára is. A skandináv államok egyetemi könyvtárai részt vesznek az országos jellegű együttműködésben, s az amerikai könyvtárügyben is számos példa mutat arra, hogy az egyetemek könyvtárai korábbi hatókörükön kívülre is kiterjesztik szolgáltatásaikat.

De túlságosan optimista képet festenénk, ha nem szólnánk arról is, hogy a könyvtárnak az egyetem falain kívüli tevékenysége néha az egyetemi vezetés nemtetszésével, következésképpen – enyhén szólva – nem teljes támogatásával találkozik. Az egyetemi vezetés általában támadhatatlan álláspontból, az alapfunkciók féltéséből indul ki. Miért is látná szívesen a szélesebb kör számára nyújtott egyetemi könyvtári szolgáltatásokat, amikor – főleg az utóbbi évek gazdasági nehézségeinek közepette – egy-egy újabb feladat vállalásához könyvtára központi forrásokból sem anyagi támogatást, sem létszámfejlesztést nem kaphat. Meg kell mondanunk, hogy olykor a realitások (pl. a növekvő dokumentumárak miatt az egyetemi költségvetésből nagyobb hitelkeretet kellene biztosítani, a külső szolgáltatások fenntartására, adott esetben más egyetemi intézetek hátrányára), olykor bizonyos központi hibák (pl. a kifejezetten egyetemi érdekeket szolgáló szakfolyóiratok kiostálása a külföldi rendelésekből) erre okot is szolgáltatnak. Az egyetemi könyvtárak technikai felszereltségének súlyos hiányosságai, az egy helyben topogás az országos számítógépes könyvtári rendszer kiépítésében számos egyetemi vezetőt arra ösztönöz, hogy nyomatékosan a belső, az egyetemi munka szinte kizárólagos támogatására próbálja korlátozni az egyetemi könyvtár feladatkörét. Ez az egységes könyvtári rendszer szempontjából visszalépésnek minősül; így az egyetemi vezetés s a könyvtári vezetés közt konfliktus alakulhat ki. Ámbár kiélezett formában még egyetlen esetben sem került erre sor, fel kell hívunk a figyelmet arra, hogy megfelelő anyagi alapok híján a könyvtári szemszögből még oly logikusnak tűnő funkcióbővülések is konfrontációs tényezőkké válhatnak.

A struktúra kérdései

Az egyetem egészén belül részenként helyezkedik el az egyetem könyvtára. A központi könyvtár részjellege kettős vonatkozásban is fennáll: része az egyetemnek, és része az egyetem könyvtári hálózatának, még ha ez utóbbinak elvileg vezetője (központja) is. Vagyis a központi könyvtár egy kettős struktúra bonyolult szövevényében igyekszik megtalálni a helyét; különösen nehéz dolog ez a régebbi alapítású tudományegyetemen és egyes szakegyetemeken. Az egyetem és könyvtára valójában egy olyan kapcsolatrendszerben létezik, amely magába foglalja az egyetemi vezetés és a központi könyvtár, az egyetemi szervezeti egységek és saját könyvtáraik, a központi könyvtár és az egyetemi

szervezeti egységek, valamint a központi könyvtár és a hálózatába tartozó tagkönyvtárak viszonyát.

Még egyetlen hivatalos dokumentum sem határozta meg egyértelműen és mind elméleti, mind gyakorlati szempontból kielégítően a központi könyvtár helyét az egyetem szervezetében. Strukturális hovatartozását illetően a legvilágosabb fogódzók talán a Ratio Educationis második, 1806-ból származó kiadása adja, amely „Az oktatási rendszer különféle kiegészítő szervei” c. főrése „Kiegészítő intézmények és tudományos gyűjtemények” szakaszában a könyvtárat említi első helyen.⁴ A ma egyetemi könyvtárosa e besorolással lényegileg szívesen egyetértene, hiszen a legújabb időszak hasonló szintű jogszabályai általában egyetlen szóval említik a könyvtárat, megengedvén működését.⁵ Nyilván vitatható, jogos-e, ha ilyen magas szintű szabályozásban veljük rendezendőnek az oktatás és kutatás egészét illetően bizonyos részletkérdésnek számító ügyet. Ezt látszik megerősíteni az is, hogy a könyvtári alapjogszabályok sem tisztázzák a helyzetet. Miközben a felsőoktatási intézmények belső szervezete az utóbbi két évtizedben különösen felélnkült viták és sorozatos újraszabályozások tárgya, a terjedelmes szakirodalomban az egyetemi struktúra vizsgálói a könyvtárat mint szervezeti egységet csak elvétve említik. Találkozunk olyan nézettel is, amely az egyetemi könyvtárakat a „más jellegű” egyetemi szervezeti egységek körébe sorolja, s hozzáteszi; „ezt úgy kell értelmeznünk, hogy ezek az oktató-nevelő és tudományos munka ellátásához segítséget adnak, ezért nem tekinthetők általános vagy alapvető szervezeti egységeknek.”⁶ Az egyetemi könyvtár tehát „nem alapvető” szervezeti egysége az egyetemnek. De akkor mi lehet az egyetemen belüli jogállása, státusa? A kérdésre a közelmúltban elkészült új egyetemi szervezeti és működési szabályzatok sem adnak világos választ. Ezek általában az egyetemet karokra, központi intézményekre és hivatalokra tagolva, a központi könyvtárat a központi intézmények körébe sorolják. E sorban található pl. a marxizmus-leninizmus tanszékek is, de a kollégiumok is. Am e strukturális meghatározottság korántsem utal a jogállásra. Nem célunk, hogy látszólag formai elemeket okoljunk egyetem és könyvtára kapcsolatainak bizonyos nehézségeiért. De elgondolkodtató, hogy az egyetem alapvető szervezeti egységeinek jobb működését, az irányítás hatékonyságát stb. célzó szervezeti reformok az egyetem könyvtárát általában kikerülik, s lényegében évszázados helyén hagyják az egyetemi struktúrán belül. A jogszabályon alapuló egyetemi szervezeti és működési szabályzatnak egyetlen olyan mondata van, amely az egyetemi könyvtár egyetemen belül elfoglalt helyére fényt vet: e szerint a könyvtár igazgatója nem szavazati, csupán tanácskozási jogú tagja az egyetemi tanácsnak.

A probléma nem új. Az első egyetemi könyvtári konferencia idején, 1959-ben a szervezeti kérdéseket és kapcsolatokat tárgyaló ülészak bevezetőjében az OKT akkori elnöke így fogalmazott: „Az egyetem . . . , a használó tehát inkább élvezője, mint előírója azoknak a követelményeknek, amelyeket a könyvtárral szemben támaszthat. . . . Az a tapasztalatunk, hogy az egyetem érdekeit, a kutatás érdekeit a könyvtár sok esetben jobban képviseli, mint az egyetem. . . . Az egyetem nélkül, nem egyszer annak ellenére kellett a könyvtári követelményeket, szakmai érdekeket megvédeni. . . . A könyvtáraknak azt kell vizsgálniuk, hogy az elkövetkező fejlődési szakaszban mi lesz az egyetemek fejlődési iránya, és hol kell abban helyet foglalnia a könyvtárnak.”⁷ Az éles fogalmazáson azóta már

sokat tompíthatunk. De a lényeg változatlan: az egyetem akkor állapíthatja meg világosan és érvényesítheti hatékonyan követelményrendszerét a könyvtárral szemben, ha előzetesen tisztázza a könyvtár helyét, feladatkörét, eszközszerét és hatáskörét. És viszont: a könyvtár akkor szolgáltathat a legjobban, ha tisztában van saját lehetőségeivel és rendelkezik a tőle elvárt feladatok teljesítésének feltételeivel.

Az egyetem és könyvtára közötti kapcsolatok mindenkori színvonala egyszerre és együtt jellemző mindkét félre. Kölcsönös és szoros összefüggés van az egyetem tudományos súlya, teljesítménye, valamint a könyvtári szervezet és tevékenység színvonala között.⁸ A megállapítás szépséghibája – valós mivolta ellenére, – hogy általában a könyvtári fél fogalmazza meg. A pozitív irányú változások iránti igény a könyvtár oldaláról lép fel, s arra irányul, hogy az egyetemi könyvtárnak az oktató-kutató tevékenységben elfoglalt (vagy elfoglalandó) lényeges szerepét, s ennek megfelelő helyét elismertesse. Mivel ennek során a könyvtár többnyire szembe találja magát az egyetemi hierachiával, óhatatlanul bizonyos központi, adminisztratív szabályozó intézkedésektől várja helyének kijelölését. Tanulmányunkban ugyan már utaltunk a szabályozási tisztázatlanságokra, de meggyőződésünk, hogy a megoldás útja nem adminisztratív területen keresendő.

Az egyértelmű rendezést rendkívül nehézé teszi az egyetemi könyvtár azon sajátossága, amelyet a legtömörebben talán egy, az egyetemi könyvtárról írott amerikai monográfia fogalmaz meg: „The place of the library in the university community is partly academic and partly nonacademic. It operates as an intellectual activity yet it has many aspects that are of a purely routine or business nature.”⁹ Az egyetemi könyvtár helyének pontos kijelölése véleményünk szerint akkor válik lehetővé, ha egyetem és könyvtára között konszenzus alakul ki abban, hogy a könyvtár egész tevékenységén belül a szellemi (főleg szakirodalmi információs források felkutatását, beszerzését, feltárását végző, tudományos tájékoztatást nyújt s e munkája révén önmagában is ténylegesen oktató-tudományos jellegű) tevékenység az elsődleges, amelynek szükségszerű feltétele és kiegészítője a rutin-, illetve gazdasági jellegű teendők ellátása. (Csak jelzésszerűen említjük, hogy hasonló kívánalmakkal, törekvésekkel külföldön is találkozhatunk.) Számunkra is elgondolkodtatóak azok a megállapítások, miszerint az olyan közhelyek ellenére, hogy pl. a könyvtár az egyetem lelke, valójában a könyvtár a hagyományos egyetemi szervezetben eléggé magára hagyatott, s a lényegi döntéseket hozó egyetemi testületekben szava alig van.¹⁰

Álláspontunk egyértelmű: a könyvtár egyetemen belüli helyének keresésében nem a könyvtár adminisztratív „elöléptetését” kívánjuk, csupán a valós tevékenységének megfelelő érdemi hely kijelölését. Ez nem változtat azon, hogy fő feladata a szolgáltatás marad, s az egyetemi, s lehetőség szerint az állami érdekek szolgálata, a megelőzőnél magasabb fokon. Hiszen a gyakorlat tanúsága szerint a könyvtár helye, helyzete jelentős részben meghatározza a költségvetését, létszámhelyzetét, s mindez természetesen visszahat az egyetem oktató és kutató munkájának színvonalára is.

Szót kell értenünk az egyetem könyvtári hálózatának néhány szerkezeti problémájáról is. A központi könyvtár egy kari, intézeti, tanszékcsoporti, tanszéki stb. könyvtárakból álló hálózat központja. E hálózatnak szinte mindenütt mások a jellemzői, a modern egyetemi könyvtári törekvések azonban a centralizáció irányába mutatnak. Ez költségvetési, irányítási és személyzeti központosítást jelentene: a tagkönyvtárak a

központi könyvtárak mintegy kihelyezett részlegeiként működnek. A jelenben ehhez a célhoz közelebb állnak az újabb alapítású egyetemek könyvtárai; a régebbieknél a decentralizáltság hagyományai erősebbek, bár itt is vannak törekvések a központosításra. Miután a cél megvalósítása nem pusztán szervezési kérdés, hanem jelentős anyagi kihatásai is vannak (pl. új könyvtári helyiségek, raktárak létesítése, berendezése, visszamenőleges állományfeltárás, a szolgáltatásokhoz létszámbővítés stb.), megítélésünk szerint a jelen helyzetet az egyetemi könyvtáraknak még sokáig el kell fogadniuk. Ezt pedig az jellemzi, hogy az egyetem könyvtári bázisát képező két fő tényező közül az egyik, a központi könyvtár szakmai szempontból általában magas színvonalon és tervszerűen működik, míg a másik, a hálózat legfeljebb egyes elemeiben (pl. főleg a tanszék, illetve az oktatók mindenkori kutatásai irányainak megfelelő speciális szakirodalom beszerzése tekintetében) felel meg a követelményeknek. A központi könyvtárak hálózati részlegeinek néhány munkatársa a hálózat munkáját elsősorban módszertani útmutatásokkal képes segíteni, miközben a központi könyvtárak többsége a – saját költségvetésüknel esetenként jóval nagyobb – hálózati költségvetés felhasználásába, tehát az összkönyvtári állomány alakulásába érdemben nem szólhat bele. De egyéb ügyekbe sem, például szükség esetén létszámot nem csoportosíthat át, szolgáltatásokat nem írhat elő stb., tekintve, hogy a tagkönyvtár az intézet, tanszékcsoport, tanszék stb. vezetőjének hatáskörébe és személyi felelősségébe van utalva.

Könyvtári kérdésekben minden esetben a központi könyvtár s az adott egyetemi szervezeti egység vezetőinek egyetértésben kellene dönteniük és intézkedniük. A gyakorlatban ez elsősorban csak a rendszeres, jogszabályok által megkövetelt adminisztratív tevékenységekben (például leltárellenőrzések, selejtezések) valósul meg. A nem kielégítő kapcsolat következtében és a tagkönyvtárban tapasztaltak alapján az oktatók és a kutatók hajlamosak a központi könyvtárat, annak tevékenységét, személyzetét részben alá-, részben túlbecsülni.

A központi könyvtár és hálózata viszonyában meglevő tisztázatlanságok az egyetem és könyvtára általános viszonyán belül neuralgikus pontokként jelentkezhetnek, annál is inkább, mert a központi könyvtár – s erre több egyetemünk a példa, – egyszerűen nem tudja vállalni a felelősséget az általa „irányított” hálózatért. E kérdésben a központi könyvtárnak a szakmai érvek fokozott bevetésével az erősen eltérő álláspontok közelítésén kell fáradoznia, különösen a hálózati gyűjtőkör és szolgáltatások ügyében.

Az egyetemi és a könyvtári vezetés kapcsolata

Egyetemi könyvtáraink igazgatóinak többsége véleményével, álláspontja kifejtésével segítette tanulmányunk elkészítését. Ezekre már az előzőekben is építettünk, e fejezet pedig nagyrészt az ő véleményük sommázása.

Az egyetemi könyvtárak a rektor alá rendelten működnek, aki pénzügyi (költségvetési) kérdésekben és kinevezési jogkörét illetően a döntés jogát fenn is tartja magának. Általánosan jellemző, hogy a könyvtár többi ügyében az intézkedési hatáskört a rektor átruházza a tudományos rektorhelyettesre.

Tájékozódásunk alapján megállapíthatjuk, hogy a központi könyvtárak vezetői közvetlen feletteseikkel – néhány kivételtől eltekintve – nem csupán hivatali, hanem kifejezetten jó személyi kapcsolatban vannak; ennek előnyeit a könyvtárak több területen élvezik is. Az egyetem és a könyvtár vezetése között általában tanácsadó szervként működik a könyvtári tanács. Ennek összetétele hasonló a különböző egyetemeken: elnöke a tudományos rektorhelyettes, titkára általában a könyvtár igazgatóhelyettese, tagjai pedig a karokat képviselő professzorok. Évente egy-két alkalommal összeülvén olyan kérdéseket tárgyal meg, mint pl. a külföldi folyóiratbeszerzések koordinálása, a szakirodalmi el-látottság kérdései, számítógépesítési program, a könyvtár beszámolója és munkaterve stb. A tanácsok működésének határfoka az utóbbi években – a konkrét gazdasági döntéseket igénylő kérdések számának gyarapodásával – nőtt, érdemibbé vált, érvénytelenítvén a régmúltra vonatkozó, de sokáig helytálló megállapítást: „... ez a testület állásfoglalásával sohasem ártott a könyvtárnak, de olyan építő kritikát sem gyakorolt, ami elősegíthette volna a jobb munkát.”¹¹ Egyes egyetemeinken a könyvtári tanács feladatait a tudományos bizottság, illetve a karközi könyvtári bizottság látja el.

Az egyetemi tanács rendszeresen, három-négy évenként foglalkozik a könyvtár egész tevékenységével, egyes könyvtári rész kérdésekkel azonban sűrűbben is, a szükségletnek megfelelően. A könyvtárigazgatók megítélése szerint az egyetemi tanács általában megértéssel viseltetik a könyvtár és problémái iránt, ám ettől pozitív és negatív irányban is találunk eltéréseket. Egyes vezetők hangsúlyozzák, hogy e testület egyetemükön „igen szereti a könyvtárat”, s erőteljesen támogatja, de voltak olyanok is, akik az egyetemi tanácsot a könyvtár irányában kifejezetten közömbösnek ítélték.

Megismételjük: megállapításainkat a könyvtár, a könyvtáros szemszögéből tesszük, s a kép bizonyára változna, ha egyetemi vezető fejtené ki nézeteit a kérdésről. Könyvtárosként azonban úgy látjuk, hogy a megértés, a támogatás, a jó munkakapcsolat mögött elsősorban a könyvtár kezdeményező ereje rejlik; ami örömdetes. Másfelől viszont úgy tűnik, hogy az egyetemi tanács kíváncsi a könyvtár iránt megrekednek az általánosság szintjén, s többnyire a könyvtár kezdeményezését, megerősítését jelentik. Ez ugyan egyfelől a könyvtár szakmai kompetenciájának az elismerése, másfelől viszont az ember nem szabadul a gondolattól, hogy az egyetem létérdekeivel összefüggő problémákat az egyetemi tanács kizárólag a könyvtárat érintő kérdéseknek tekinti, amelyek megoldásához „segítséget”, „támogatást” nyújt a könyvtárnak. Az utóbbi nézet főként a gazdasági vezetést jellemzi. A valódi képhez hozzátartozik, hogy a megkérdezett könyvtárigazgatók többsége szerint a gazdasági vezetés is általában megértő és segítőkész a könyvtár iránt. De kaptunk olyan válaszokat is, amelyek szerint a kapcsolat formális, hivatalos, inkább ellenőrző jellegű, sőt arra is van jelzésünk, előfordul, hogy a könyvtári problémákat háttérbe szorítják.

Az egyetemi pártbizottságok időszakonként részleteiben is foglalkoznak a könyvtár tevékenységével és problémáival. A könyvtár számára ez mindig kedvező, mert a pártbizottságoktól nyert támogatás esetenként a költségvetés emelését, a személyzet növelését, egyes nagy programokban (pl. számítógépesítés) való előrelépést eredményezett. Az egyetemi szakszervezeti bizottságok az egyetemi könyvtárral mint önálló problémakörrel sehol sem foglalkoztak; ugyanez a megállapítás vonatkozik az egyetemi KISZ-

bizottságokra is. A hallgatók problémáit, panaszait a könyvtárak hivatalos formában elsősorban az ifjúsági parlamenteken, illetve az őket követő intézkedési tervekben érzékelhetik.

Az egyetemi könyvtárak helyét az egyetemen belül költségvetési függőségük is meghatározza. Úgy tűnik, hogy két nagyságrendi csoport alakult ki; a nagy egyetemek nagy könyvtárai az egyetemi költségvetésből évente meghatározott dologi (működési) hitelkeretet kapnak, a kisebb egyetemek kisebb könyvtárainál ilyen önálló keretek általában nincsenek. A beralapot illetően az a jellemző, hogy az előbbieket az összegytemi létszám-gazdálkodáson belül többnyire egy adott (s igen nehezen bővíthető) létszámkerettel s ennek bérével gazdálkodnak, míg az utóbbiak e területen is kevésbé önállóak. Mindkét vonatkozásban a nagykönyvtárak vezetése tervszerűbben dolgozhat, bár a lényegét illetően ugyanaz a helyzet: az adott egyetemi költségvetésből – ha ez változatlan szintű, vagy csökkenő mértékű, – bármely könyvtár költségvetését csak más egyetemi szervezeti egységek kárára lehetne növelni. Példákat inkább a fordítottjára találunk: az egyetem a könyvtár bérfejlesztési keretét csökkenti, s eléggé általános az is, hogy bérmaradványának csupán kisebb-nagyobb részét használhatja fel a könyvtár. A mindössze néhány fős kisebb könyvtárak azonban általában jól járnak: itt inkább kiegészíti néhány száz forinttal az egyetem a bér-, illetve jutalmazási keretet.

A hálózat fokozottabb centralizációja segíthetne e téren is, főleg a beszerzési keretek központosítása révén, a jobb elosztás megvalósításával. (Bár ennek is vannak hátrányai, hiszen a decentralizált tagkönyvtárak, amelyek az oktatási egység számára lebontott költségvetési előirányzat terhére működnek, most esetenként egyéb forrásokból – TUKU-FA, KK – is vásárolnak; központosítás esetén ezek veszélybe kerülhetnének.) Az egyetemi könyvtárak beszerzési hitelkereteinek növeléséhez alkalmanként az MM Könyvtári osztálya központi forrásokból is hozzájárul.

Az egyetemmel (elsősorban az egyetemi vezetéssel) való kapcsolat alakításában kiemelkedő szubjektív tényező a könyvtárigazgató személye. „Minden könyvtár legfőbb ékessége maga a könyvtárigazgató, aki nem csupán a gondjaira bízott könyvek legalaposabb ismerője, hanem ugyanakkor szaktudásának híre jól ismert a művelt nemzetek körében; aki bármely időben fogadni tudja a tudós vendégeket, . . . szakértő magyarázattal . . . rendelkezésükre áll . . .” – mondja a régmúlt oktatási szabályzata.¹² Mai körülmények között mindezt még azzal egészíthetjük ki, hogy a könyvtár vezetőjének kiváló könyvtári szakembernek, a tudományos életben és az egyetemen belül is elismert személyiségnek kell lennie, aki emellett diplomáciai érzékkel rendelkezik, aki kiküszöböli vagy feloldja az egyetemi és a könyvtárvezetés közötti ellentéteket, aki ért a vezetés művészetéhez.¹³

Kétségtelen, hogy az egyetemi könyvtárigazgatók tanácsa hosszú működése során pozitívan befolyásolta az egyes egyetemek és könyvtárak kapcsolatát. Működése lehetővé teszi a közös problémák informális megbeszélését, egybehangolt, operatív intézkedések előkészítését, módszertani kérdések tisztázását és a minisztériumi irányítás gyors, életközeli tájékoztatását.

Az egyetemi könyvtár mint tudományos intézmény

Az egyetemi könyvtárakban – különböző mértékű és intenzitású – könyvtári és egyéb szaktudományos kutatómunka is folyik. A nagyobb egyetemi könyvtárakat I. osztályú tudományos könyvtárrá minősítették, s nyilvánvaló, hogy „amikor . . . a tudományos könyvtáros sajátképpen ’gyakorlati’ hivatásának eleget tesz, nem egyszerűen tudományos ismereteket alkalmaz a tiszta praxisban, hanem valójában a tudományról szóló tudományt műveli, s tevékenységének eredménye tudományos alkotás.”¹⁴ Az egyetemi könyvtárak tudományos, kutatási tevékenységének továbbfejlesztése tudománypolitikai cél,¹⁵ s könyvtárpolitikánk aktív és passzív kutatóhelyként is tekintetbe veszi.¹⁶ Mindezek alapján logikusan elvárható lenne, hogy az egyetem és könyvtára kapcsolatában a könyvtári kutatómunka, a könyvtár tudományos műhely mivolta meghatározó elem, jelentős tényező legyen, s megszabja a könyvtár helyzetét az egyetemen belül. Egyetemeink többsége azonban csak másodlagosan tekinti könyvtárát önálló, tudományos kutatóhelynek is; mindenekelőtt az oktató-nevelő munka egyik színtereként, támogatójaként számol vele, s csak bizonyos mértékig a kutatómunka támogatójaként. A megkérdezett egyetemi könyvtárak közül egyetlen válaszolta azt, hogy az egyetemen belül önálló kutatóhely is, további kettő utalt arra, hogy önálló kutatásokat is folytató intézménynek tekintik.

Az egyetemi könyvtáraknak mint tudományos intézményeknek „labilitása” (ami természetesen függ magától a könyvtártól, hagyományaitól, személyi összetételétől stb. is) szellemi kapacitásainak kihasználatlanságához s bizonyos tudományszervezési, irányítási nehézségekhez is vezethet. A könyvtári diszciplinában folyó kutatásokat ugyan részben számba veszik, e kutatások jellegéről, kihatásairól, eredményeiről azonban az egyetem hivatalos csatornákon keresztül lényegében nem szerez tudomást. Az egyetemi könyvtárban folyó egyéb szaktudományos kutatások (melyek nagy része elvileg szervesen kapcsolódhatna az anyaegyetemen folyó kutatásokhoz) többnyire csak személyes kapcsolatok révén épülhetnek be a kutatási tervekbe. Csupán néhány olyan esetről tudunk, amikor a könyvtár az egyetem közreműködésével kapcsolódik be egy-egy kutatási főirány munkálataiba. Következésképpen – annak ellenére, hogy a „tudós könyvtáros” kontra „könyvtáros könyvtáros” vita a jelenre már nem jellemző, – az egyetemi könyvtárak személyzeti politikájában a tudományos munkaerők helyzete még mindig tisztázatlan. Az egyetemi könyvtárban folytatott tudományos tevékenység fő jellemzője az, hogy „megengedett” a „könyvtári” feladatoktól függően, a megfelelő felkészültségű szakemberek azonban általában és jó esetben munkaidejük egyötöd részét (heti egy kutatónap) szánhatják rá. Ha viszont megvizsgáljuk a nagy egyetemi könyvtárak évi jelentéseinek a tudományos és publikációs tevékenységre vonatkozó fejezetét, azt látjuk, hogy teljesítményük vetekszik számos egyetemi tanszék, tanszékcsoporthoz hasonló tevékenységével.

Véleményünk szerint az egyetemi könyvtár tudományos működése egyetem és könyvtára kapcsolatában kiváló alap a szorosabb kötődésre, a könyvtár tudományos intézményi jellegének adott nagyobb hangsúly a tervszerű egyetemi könyvtári munka szélesebb körű kiaknázását eredményezné.

Az egyetemi könyvtáros helye az egyetemen

Az egyetem hagyományaival, tudós környezetével a mai napig komoly vonzerőt gyakorol a fiatal szakemberekre, s a tapasztalatok szerint „egyetemen dolgozni” akár illetménybeli hátrányokat is kiegyenlítő, rangot adó tevékenység, sőt hivatás. A könyvtárosokra is áll ez a tétel: a munka várhatóan tudományos jellege, közellét a tudományos és oktató műhelyekhez, a saját kutatásokhoz is felhasználható források bősége csábítja őt az egyetemi könyvtárba. Munkálkodása során azonban sajátágos ellentmondás alanyává válik: élvezi a társadalom (s a könyvtáros szakmai körök) az egyetem rangját megillető és saját tevékenységének köszönhető megbecsülését, miközben arra döbben rá, hogy az egyetemen belül másodrangú szereplőként ítélik meg. Ennek alapvető oka, hogy a hagyományos (és túlhaladott), az egyetemi munkát alap- és kiegészítő tevékenységekre osztó felfogás egyben hierarchikus különbségtételt is indukál. Ezt erősíti az egyetemi könyvtár helyének strukturális tisztázatlansága, s tudományos tevékenységi formáinak funkcionális bizonytalansága, s az utóbbiból eredően az egyetemi könyvtárak személyzeti politikájában megmutatkozó eltérő koncepciók. Közrejátszik az általános bérhelyzet is, amelynek következtében a középfokú munkakörök betöltése – itt az egyetem vonzása a fizetési hátrányok ellensúlyozásában már alig hat – általában nehéz; a felsőfokú képzettségű egyetemi könyvtáros tehát sok esetben rákényszerül arra, hogy nem tudományos jellegű munkát végezzen, ami könnyen kialakíthat az egyetemen belül olyan véleményt, hogy könyvtári munkára mindenki alkalmas.¹⁷ Ez az idestova negyedszázados megállapítás sajnos ma is érvényes: egy belső használatra készült, az egyetemi dolgozók helyzetét, életkörülményeit feltáró tanulmány¹⁸ az egyetemi könyvtárosokat az alkalmazotti réteg körébe sorolta. A könyvtárosi és tanári diplomával rendelkező, az egyetemi oktató- és kutatómunka területein naprakész ismeretekkel rendelkező, ezen ismeretei révén a könyvtár állományát tudományosan alakító, szaktájékoztatót s esetenként önálló kutatómunkát, bibliográfiai tevékenységet végző, a hallgatók szakirodalmi oktatásában részt vevő, publikáló könyvtáros, – mivel a hivatalos és általában az oktatói-kutatói, sőt olykor a hallgatói közvélemény is irodai alkalmazottnak tekinti, – még értelmiségi mivoltát is megkérdőjelezve érezheti. Megállapításaink élesek, de hűen tükrözik különösen a fiatal, két felsőfokú szakmai képzéssel rendelkező könyvtárosok többségének közérzetét. Ugyanakkor hangsúlyoznunk kell, hogy számos pozitív kivétellel is találkozhatunk. Az általános képet azonban nem ezek jellemzik, ezért szükséges, hogy a könyvtárosi munka szolgálat-jellegének változatlan fenntartása mellett a könyvtárosi hivatás tudományos és kutatói összetevője is jogos és elvárható megbecsülést nyerjen.

JEGYZETEK

1. A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1976. évi 15. számú törvényerejű rendelete a könyvtárakról és a Minisztertanács 17/1976. (VI. 7.) számú rendelete a könyvtárakról szóló 1976. évi 15. számú törvényerejű rendelet végrehajtásáról.

2. Ratio Educationis. Az 1777-i és az 1806-i kiadás magyar nyelvű fordítása. Ford., jegyz. és mutatók: Mészáros István. Bp. 1981, Akadémiai K. 158. p.
3. Ld. pl. ZSIDAI József: Az egyetemi könyvtárak regionális együttműködése iparvállalatokkal. = Könyvtártudományi tanulmányok. 1975. Az egyetemi és főiskolai könyvtárak 2. országos konferenciájának anyaga. Bp. (1976), NPI. 125–128. p.
4. Ratio Educationis 351. p.
5. A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1962. évi 22. számú törvényerejű rendelete a felsőoktatási intézményekről. 3. paragrafus 1. bek.: „Az oktató-nevelő munka, valamint a tudományos munka eredményességének előmozdítása céljából a felsőoktatási intézmények szervezetében könyvtárs, stb. . . . működhetnek.” E rendelet módosítása, az 1969. évi 14. számú tvr. egyáltalán nem szól az egyetem könyvtáráról, az oktatásról szóló 1985. évi törvénytervezetében a könyvtár elsősorban úgy szerepel, mint amelyet a tanulók, hallgatók használhatnak, s erre törekedniük is kell.
6. SZENTPÉTERI István: Az egyetemek belső struktúrájának szervezésméleti kérdései. = A felsőoktatási intézmények belső szervezete. Szerk. László Tivadarné. (Bp. 1975, FPK). 59. p.
7. Egyetemi könyvtári konferencia. Szeged, 1959. december 10–12. Bp. 1960, OSZK-KMK. 69–70.p. Kovács Máté elnöki megnyitója.
8. STOICA, Ion: Locul si rolul bibliotecii in complexul universitar. – Library role and place in universities. = Probleme de Informare si Dokumentare. Vol. 11. 1977. No. 1. 3–28.p.
9. ROGERS, Rutherford D. – WEBER, David D.: University library administration. New York, 1971, Wilson. 3.p.
10. BATTIN, Patricia: The library: center of the restructured university. = College and Research Libraries. Vol. 45. 1984. N. 3. 170–176.p.
11. TÓTH András – VERTESY Miklós: A Budapesti Egyetemi Könyvtár története (1561–1944). Kiad az Egyetemi Könyvtár. Bp. 1982. 309 p.
12. Ratio Educationis 351.p.
13. A témához ld. WALLESHAUSEN Gyula: A könyvtárvezetés főbb elméleti kérdései. = Könyvtártudományi tanulmányok. 1969. Szerk. Kovács Máté és Rácz Aranka. Bp. 1970, NPI. 508–596.p.
14. CSÚRY István: A szaktudományos kutatómunka helye és szerepe a könyvtárak működésében. = Könyvtártudományi tanulmányok. (6. köt.) 1973–1975. Könyvtári kutatások. Szerk. Havasi Zoltán. Bp. 1978, NPI. 63.p.
15. Részleteiben ld. Javaslat az egyetemi-főiskolai és közgyűteményi kutatóbázis távlati fejlesztési koncepciójára. (Bp. 1984, Tudományszervezési és Informatikai Intézet.) 125.p.
16. HAVASI Zoltán: A könyvtár mint kutatóhely. = Könyvtártudományi tanulmányok. (6. köt.) 1973–1975. 81–104.p.
17. FUTALA Tibor hozzászólásából. = Egyetemi könyvtári konferencia. Szeged, 1959. december 10–12. Bp. 1960, OSZK-KMK 155.p.
18. A JATE egyetemi tanácsának ülése elé terjesztett felmérés az egyetemi dolgozók életkörülményeiről. Szeged, 1984. Gépírat.